

OSMANLI'DAN ARINMA YA DA “TARİHSİZLEŞME” SÜRECİNDE TÜRK-ERMENİ İLİŞKİLERİ: “ADİL HAFIZA” MÜMKÜN MÜ?

İki milletin ortak tarihini önceki uzun ve zengin asırları bir kenara bırakıp yalnızca savaş ve çatışmalar gibi travmatik olaylarla başlatmak ya da önceki uzun asırları bu travmatik olayları merkeze alarak geriye doğru yeniden inşa etmek hem tarihe hem de söz konusu milletlere yapılmış en büyük haksızlıktır.

1915 olayları çerçevesinde oluşturulan “adil olmayan hafıza” da Türkler ve Ermenilerin ortak geçmiş ve geleceğini ipotek altına alması bakımından bu olgunun en önemli örneğini oluşturmaktadır. 2009 yılında Türkiye'nin Ermenistan'la başlattığı açılım sürecinin temeli böyle bir anlayışın ortadan kaldırılmasına dayanmaktadır. Bu süreçte sıklıkla kullandığımız “adil hafıza” kavramı ise bu konuda kilit öneme sahiptir ve tarihe tek taraflı bir hafızayla bakmamak gerektiğine işaret etmektedir.

Ahmet Davutoğlu*

* T.C. Dışişleri Bakanı

Osmanlı'dan Arınma ya da "Tarihsizleşme"

Osmanlı Devleti'nin egemenlik kurduğu alanlarda yaşanan ulus-devlet tecrübeleri tarih algısında çift yönlü olumsuz bir etki yapmıştır. Birinci olumsuz etki bu devletlerin kendi oluşum süreçlerine meşruiyet kazandırabilme çabaları ile ilgilidir. Bu meşruiyet arayışı ulus-devlet öncesi son derece farklı bir siyasi düzen paradigmasına dayanan Osmanlı dönemi ile hesaplaşma ihtiyacını doğurmuş ve bu ihtiyacı karşılamak üzere geliştirilen tarih yöntemi ve teorisi üzerinden dışlayıcı ve indirgemeci bir tarih ideolojisi oluşturulmaya çalışılmıştır. Oluşturulan her bir ulusal tarih ideolojisi bir taraftan bu toplumları çevredeki toplumların ve havzaların tarihlerinden koparmış; diğer taraftan da kendi içinde de başlı başına bir tarihi süreklilik problemini beraberinde getirmiştir. Bir yandan yatay olarak komşu havzaların tarihleri ile yabancılaşırken, diğer yandan dikey olarak kendi tarihinin yaklaşık dört asrı ile dışlayıcı bir kopuş yaşayan bu toplumlar bir tür *tarihsizleşme* psikolojisi ile karşı karşıya kalmışlardır.

İkinci olumsuz etki ise bir bütün olarak Osmanlı tarihinin insanlık tarihinin akışı içinde doğru bir zemine oturtulmasında yaşanmıştır. Tek tek geliştirilen ulusal tarih

algıları Osmanlı döneminin modernite-öncesini temsil eden arkaik bir yapı olarak algılanmasına yol açmıştır. Bu algı Osmanlı tarihinin kendi iç bütünselliğinin anlaşılmasını da güçleştirmiştir.

Osmanlı bünyesindeki toplumları karşılıklı olarak ötekileştiren bu tarih algısı geriye dönük anakronik bir hesaplaşma psikolojisine dayanmıştır. Konjonktürel yüzleşmeler ve karşıtlıklar asırlarca süregitmiş zıtlıklar temeline oturtulmuş; modern dönemin eseri olan ulusal kimlikler siyasi kategoriler olarak geriye doğru yeniden kurgulanmışlardır. Bu algının ilk ortaya çıktığı Hristiyan unsurlar için batı-doğu, Hristiyan-Müslüman/Türk ayrımında kendisini gösteren bu anakronik zıtlıklar, Müslüman unsurlar için daha çok geri kalmışlık ve dışlanmışlık temeline oturtulmuş ve yaşanan problemlerin açıklayıcı paradigması olmuştur. Bu yaklaşım zamanla Osmanlı'nın kurucu unsuru kabul edilen Müslüman-Türk unsur tarafından da benimsenmiş, yaşanan gerçekliğin sorumlusu olarak görülen tarihi geçmiş sanık sandalyesine oturtulmuştur.

Ulusal kimliklerin öne çıktığı bu süreçte bu kimliklerin kimi zaman sözcüsü kimi zaman inşa edicisi konumunda yeni bir özne-tarihçinin/aydının ortaya çıkışı, Osmanlı tarihinin hesaplaşılması kaçınılmaz bir nesne haline dönüşmesine yol açmıştır. Hristiyan unsurların ulusal bilinçlerinin sözcülüğünü üstlenen yeni özne-aydın prototipi kendini Hristiyanlık üzerinden yükselen Avrupa-merkezli tarih anlayışı ile özdeşleştirme çabası içine girmiştir. Böylesi bir özdeşleştirme asırlarca aynı coğrafyayı, aynı şehirleri hatta aynı köyleri paylaşan unsurları karşı cephelerin temsilcileri haline dönüştürmüştür.

Hristiyan unsurların ulusal öncüleri Osmanlı asırlarını karşı cephenin siyasi egemenlik tarihi olarak görürken, Müslüman unsurların ulusal öncüleri aynı dönemi kendi ulusal tarih bilinçleri açısından izahta zorlandıkları tarihi bir yük olarak değerlendirme çabası içine girmişlerdir. Kendi ulusunun varoluşunu anlamlandırmaya çalışan yeni bir öznenin doğuşu ve bu öznenin kendine ve ait olduğu ulusa Avrupa-merkezli yeni tarih anlayışı içinde anlamlı bir yer bulma çabası, bu yeni tarihçi özneyi Osmanlı-öncesi dönem ile modern ulusal dönem arasında Osmanlı engelini aşan/dışlayan bir tarih ideolojisi geliştirmeye yönelmiştir. Bu durum derin kimlik bilinci ve tarih algısı kaymalarını beraberinde getirmiştir.

Bu yeni tarih algısı iki temel varsayıma dayanmıştır: Osmanlı dönemini dikey kesen kolektif ulusal kimlik bilincinin sürekliliği varsayımı ve Osmanlı dönemini karşı kutba yerleştiren yeni bir tarihi akış/dönemlendirme varsayımı. Bu iki varsayım doğal olarak iki önemli zihni ve siyasi sorunsala zemin hazırlamıştır: Süreklilik ve yabancılaşma.

Benedict Anderson'un kavramsallaştırması temelinde söylersek ulusların *muhayyel (kurgulanmış) siyasal cemaatler*¹ olarak tarih sahnesine çıkışları yeni kimlik tanımlarını gerekli kılmıştır. Bütünleştirici/eklektik kadim kimliklerden ayrıştırıcı/homojenleştirici modern ulus-kimliklerine geçişin en çarpıcı ve en kopuşçu örnekleri Osmanlı havzasında yaşanan tecrübelerde gözlenmiştir. Bu yeni kimlikler Batı Avrupa'daki küçük ölçekli feodal kimlikleri bir üst kimlik bilinç düzeyine taşıyarak ulus kimliği etrafında bütünleştirirken, Osmanlı düzeninde uzun asırlar içinde harmanlanarak gelen bütünleştirici organik sosyal yapıları ve kimlikleri ayrıştırmıştır.

Bu yeni tarih yazımının en temel varsayımı '*Osmanlı öncesinde varolan- Osmanlı döneminde bastırılan- Osmanlı'ya direniş ile tekrar güçlenen ve ayağa kalkan-Osmanlı sonrasında devlete dönüşme imkanı bulan*' kolektif ulusal kimlik bilincinin varlığı ve sürekliliği anlayışıdır. Bu kimlik bilinci geriye doğru bir okuma ile yeni bir tarihi akış varsayımı kurgulamıştır: '*kolektif kimlik- kolektif baskı- kolektif direnç- kolektif uyanış*'.

Tekleştirilmiş bir '*muhayyel cemaat*' algısı oluşturmak adına karmaşık tarihi süreçleri basit karşıtlıklar temelinde totalist bir tarih yazımına indirgenenin en çarpıcı örneklerinden biri Osmanlı Rum milletinden Yunan ulusuna geçiş süreci ile ilgilidir. Fetihden sonra Patrik makamına oturan II. Gennadios'tan, Osmanlı devlet sisteminde önemli görevler üstlenen Fenerli Rum geleneğine, Yunan isyanı karşısında Osmanlı Devleti'nin bütünlüğü yanında yer alan ve Atina Büyükelçisi olarak ulusalcı ayrışma fikrine karşı çok-dinli, çok-etnisiteli devlet bütünlüğünü savunan Kostakis Mousouros'a, Tanzimat ve Islahat fermanlarından sonra oluşan Yeni Fenerliler akımına, İstanbul-Atina Doğu imparatorluğu fikrini savunan 'Helenottomanizm' akımı temsilcilerine kadar uzanan ve Rum-Yunan kimliğini katolik-seküler Batı'nın değil, Bizans-Osmanlı geleneği ile temsil edilen Doğu'nun parçası olarak gören güçlü bir entellektüel-dini-siyasi damarın tümüyle ulusal tarih yazımının dışına itilmesi, '*muhayyel cemaat*' algısı adına tarihin ideolojik ihtiyaçlar çerçevesinde yeniden inşa edilmesinin doğal bir sonucudur. Bu örnek, değişik üslup ve yöntemlerle, diğer ulusal tarih yazımları için de geçerliliğini sürdürmüştür.

Çoğul Gerçeklikten Tekleştirilmiş Cemaat Algısına Osmanlı Ermeni Kimliği

Anadolu'da yaygın ve farklılaşmış şekilde yaşayan Ermenilerin bütün farklılıklara rağmen ortak bir kimliği ve bütünlüğü sürdürebilmeleri de Osmanlı'ya rağmen değil, aksine büyük ölçüde Osmanlı düzeninin temelini oluşturan bu eklektik imparatorluk kimliği sayesinde. Fatih Sultan Mehmet'in 1461 yılında İstanbul Ermeni Patrikhanesini (*Badriarkaran Hayots Bolso*) kurması, Ermeni Apostolik Kilisesine

¹ Benedict Anderson, *Imagined Communities* (Londra: Verso, 2006), s. 5-6.

(Gregoryen) bağlı Ermenilerin tek bir dini hiyerarşi içinde kimliklerine süreklilik kazandırılmasını sağlayan en önemli faktör olmuştur. Osmanlı yeni kurulan bu Patriklikliği yalnızca o zamana kadar İstanbul’a yerleşmiş olan Ermenilerin değil, Osmanlı topraklarında yaşayan tüm Ermenilerin ruhani liderliği olarak görmüş ve bu Patrikliğe Rum Ortodoks Patrikliği’ne tanınan tüm yetki ve hakları tanımıştır. Aslında, Osmanlı düzeni bu yolla Ermeni kimliğini baskı altına almayı bırakın, aksine aynı potada ve kurumsal bir bütünlük içinde kaynaştırarak teminat altına almıştır.

Gerard Libaridian’ın imparatorluğun son yüzyılında dahi Ermeniler arasında kendi kimliğini algılama açısından üç farklı ben-algısının oluştuğunu söylemesi ve Kilikya’daki, İstanbul’daki ve diğer vilayetlerdeki Ermenilerin kendi ben-algıları etrafında Osmanlı Devleti ile ilişkilerini tanımlarken çok farklı anlayışlara sahip olduklarını vurgulaması, Osmanlı karşıtlığına dayalı tek boyutlu ve yekpare ulusal kimlik algısını tartışmaya açmaktadır.² Libaridian Osmanlı’nın son döneminde Ermeni toplumunda iki temel siyasi yaklaşım olarak beliren statüko yanlısı İstanbul Ermenileri (Patriklik ve Amiralar) ile taşra Ermenileri arasında ortaya çıkan zıtlışmalara değinmekte ve bu iki farklı kimliğin Osmanlı yönetimine bakışı da etkilediğini söylemektedir. Yine ona göre, aydınlanma hareketini başlatan liberal aydın kesimi ile devrimci Ermeni örgütlerinin ulusal kimlik ve dolayısıyla Osmanlıya bakışları arasında da farklılıklar vardır. İmparatorluk bünyesindeki toplumsal iletişimin göreceli olarak çok arttığı son dönemde dahi gözlenen bu farklı kimlik algılamaları, ulusalcı tarih yazımları tarafından asırlarca sürdürüğü varsayılan kimlik bilinci algısının indirgemeci karakterini ortaya koymaktadır.

2 Gerard J. Libaridian, “The Changing Armenian Self-image in the Ottoman Empire: Rayahs and Revolutionaries”, R. Hovannisian (ed.), *The Armenian Image in History and Literature*, (Malibu: Undena Pub. 1981), s.155-157.

Kitlesel düzeyde sıradan bireyler tarafından yaşanan bu farklı kimlik algılamaları elitler açısından da geçerlidir. Uluslaşma süreci yaşayan farklı unsurların elitlerindeki dönüşüm monolithik çerçevelerle izahı son derece güç ve karmaşık psikolojik, sosyal ve siyasi süreçleri bünyesinde barındırmaktadır. Rum kökenli Aleksandros Karatodori (1878-1879) ve Sava (1879-1880) Paşaların, Ermeni kökenli Gabriel Noradunkyan (1912-1913) Paşa'nın Osmanlı hariciye nazırlığı görevini yürüten kültürel kimlik ile siyasi temsil arasında doğal olarak kurdukları bağ, tek boyutlu, yeknesak ve değişmeyen kimlik sürekliliği varsayımını sarsıcı niteliktedir. Hariciye nazırlığı dışında Sava Paşa'nın İslam Hukuku Nazariyatı Hakkında bir Etüd, Noradunkyan Paşa'nın *Osmanlı Devleti'nin Uluslararası Anlaşmaları* başlıklı, alanlarında klasik niteliği taşıyan eserler vermiş olmaları, Osmanlı toplumu ve kimliği ile kurdukları aidiyet ilişkisinin salt profesyonel/siyasi nitelikli olmadığını ortaya koymaktadır. İstanbul mebusu Seragiotis'in I. Meşrutiyet döneminde seçim tasarısı ile ilgili olarak ilk Osmanlı Meclis'inde yaptığı çağrı, ulusalcı monolithik kategorilerin tarihi olguları anlamada ne kadar yanıltıcı olabileceğini göstermesi bakımından son derece çarpıcıdır: "İzin verin Müslüman, Gayrimüslim, Rum ve Ermeni tabirlerini ebediyen yok edelim. Ayrıma son verelim, hepimiz Osmanlıyız".³

İlk Osmanlı-Türk akademisi olan Encümen-i Daniş üyesi Vartan Paşa'nın 1851 yılında kaleme aldığı *Akabi Hikayesi*⁴ adlı roman, konusu, dili ve üslubu açısından yeknesak karşıtıklara dayalı kimliklerin sürekliliği varsayımını temelden sarsan bir örnektir. Ortodoks Ermeni Akabi ile Katolik Ermeni Hagop'un mezhep dogmatizmi yüzünden hüsrarla biten aşkını, Kerem ile Aslı ya da Ferhat ile Şirin duygusallığında, işleyen ve bir çok edebiyat tarihçisi tarafından ilk Türkçe roman kabul edilen bu eser, Türkçe olarak Ermeni harfleriyle basılmıştır. Ermeni kimliğini ayrıştıran ve bu anlamda Ermeni toplumu açısından dönemin en temel sorunlarından biri olan mezhep farklılıklarını konu edinen bir eserin son derece çeşnili bir Türkçe ile, ama Ermeni harfleriyle, basılmış olması toplumsal kimlik unsurlarının ne derece organik bir şekilde içiçe geçmiş olduklarının ortak edebiyata bir yansımasıdır. Akabi hikayesinin yanı sıra Osmanlı coğrafyasında 1850-1870 yılları arasında edebiyat, dilbilim, tarih, hukuk, din ve Aydınlanma felsefesi alanında Ermeni harflerle Türkçe olarak yazılan yoğun bir yayın faaliyetinden bahsedilmektedir.⁵

Ermenilerin Ermenice bilmese bile Türkçe yazarken Ermeni alfabesini Ermeni yazının hayatında bu derece yoğun bir biçimde kullanılmaları bir yandan ifade ettiğimiz kültürel unsurların içiçe geçmişliğini ifade ederken, diğer yandan Ermeni kimliğinin

3 Foti Benlisoy ve Stefo Benlisoy, "Millet-i Rum'dan Helen Ulusuna (1856-1922)", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*, c. 1, (İstanbul: İletişim, 2001), s. 371.

4 Vartan Paşa (Hovsep Vartanyan), *Akabi Hikayesi*, haz. Andreas Tietze, (İstanbul: Eren yay., 1991).

5 Günay Göksu Özdoğan, Füsün Üstel, Karin Karakaşlı ve Ferhat Kentel, *Türkiye'de Ermeniler: Cemaat-Birey-Yurttaş*, (İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2009), s. 67-69.

sürdürülme arzusunun bir kanıtı olarak da okunabilir. Zira Ermeni alfabesi yüzyıllar öncesinden Ermeni kimliğinin sürekliliğini sağlayan en önemli unsur olarak kabul edilmektedir. Bu da yine “Osmanlı’ya rağmen” değil, “Osmanlı’nın katkısıyla” farklı kültür unsurlarının sürekliliklerini koruduklarının kanıtıdır. Osmanlı’nın son dönemlerindeki söz konusu zengin Ermeni edebiyatının erken Cumhuriyet döneminde içine girdiği bunalım, hem 1915 olaylarının hem de ulusalcı yaklaşımların farklı kimlikler üzerinde kurduğu baskının bir neticesidir.

Edebiyatın yanısıra mimari ve sanatta Osmanlı coğrafyasında öne çıkan Ermeni kökenli isimlerin varlığı, Osmanlı dönemindeki kültür ve kimlik zenginliğinin önemli bir göstergesidir. Başta Yıldız, Nusretiye ve Ortaköy camileri olmak üzere İstanbul’un İslami mimarisine en büyük katkıları yapan Ermeni kökenli Balyan ailesi, İstiklal Marşı’nın orkestrasyonunu yapan Edgar Manas, Müslüman-Hristiyan, Türk-Ermeni ayrımlarını kutuplaştıran kimlik karşıtlıklarının sürekliliği varsayımına dayalı geriye dönük tarih okumalarını geçersiz kılan örneklerdir.

“Adil Hafıza” ve Türk-Ermeni İlişkilerinin Yeniden İnşası

İki milletin ortak tarihini önceki uzun ve zengin asırları bir kenara bırakıp yalnızca savaş ve çatışmalar gibi travmatik olaylarla başlatmak ya da önceki uzun asırları bu travmatik olayları merkeze alarak geriye doğru yeniden inşa etmek hem tarihe hem de söz konusu milletlere yapılmış en büyük haksızlıktır. 1915 olayları çerçevesinde oluşturulan “adil olmayan hafıza” da Türkler ve Ermenilerin ortak geçmiş ve geleceğini ipotek altına alması bakımından bu olgunun en önemli örneğini oluşturmaktadır.

2009 yılında Türkiye’nin Ermenistan’la başlattığı **açılım sürecinin** temeli böyle bir anlayışın ortadan kaldırılmasına dayanmaktadır. Bu süreçte sıklıkla kullandığımız “adil hafıza” kavramı bu konuda kilit öneme sahiptir ve tarihe tek taraflı bir hafızayla bakmamak gerektiğine işaret etmektedir. Türklerin ve Ermenilerin karşılıklı olarak birbirlerinin neler yaşadığını, anlamaları için birbirlerinin hafızasına saygı göstermesi gerekmektedir. Tek taraflı hafıza kurulmamalıdır. Son derece büyük trajedilerin yaşandığı 1915 yılı Ermeniler için bir tehcir yılıdır. 1915 öncesi ve sonrası ise aynı zamanda Türklerin de Anadolu’da büyük trajedilerle karşı karşıya kaldığı yıllardır. Bu dönemler Türkler için Balkan Savaşlarıdır, Çanakkale’dir, Kurtuluş Savaşı’dır, Türklerin varoluş mücadelesi verdiği yıllardır. Aslında bu yıllar “ortak acılar”ın yaşandığı yıllardır.

1915’e nasıl gelindiği, 1877-1914 yılları arasında “Ermeni meselesi”nin Düvel-i Muazzama’nın dış müdahalelerinin de katkısıyla nasıl içinden çıkılmaz bir hale

sokulduğu iyi tahlil edilmelidir. Fransa'nın İstanbul sefiri Mösyö Kanbon'un dönemin Fransa dışişleri bakanına yazdığı 20 Şubat 1894 tarihli bilinen mektubundaki ifadeleri meselenin nasıl "icad edildiği"ni görmek açısından büyük önem taşımaktadır: "Büyük bir Türk memuru iki sene önce demişti ki: Bir Ermenistan sorunu yoktur, bununla beraber biz onu icad edeceğiz." ⁶ Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü'nün yayınladığı dönemin Tiflis Başşehbenderi Münir Süreyya Bey'in 1916 yılında tamamladığı "Ermeni Meselesi'nin Geçirmiş Olduğu Safahat-ı Siyasiyyeye Dair Tarihçe (1877-1914)" isimli raporu ve yine Devlet Arşivleri tarafından hazırlanan Osmanlı Belgelerinde "Ermeni-İngiliz İlişkileri", "Ermeni-Rus İlişkileri", "Ermeni-Fransız İlişkileri" ve "Ermeni-Amerikan İlişkileri" meselenin çok boyutlu yönünü gözler önüne sermekte, 1915'i adil olmayan bir biçimde merkeze alarak geriye doğru yapılan tarih okumasını mahkum etmektedir.

Anadolu'da yaşadığımız her sokakta mutlaka ortak hatıralarımız vardır. Başbakan Erdoğan'ın 23 Nisan 2014'te yayımlanan tarihi mesajında belirttiği gibi "*Her din ve milletten milyonlarca insanın hayatını kaybettiği I. Dünya Savaşı esnasında, tehcir gibi gayr-ı insani sonuçlar doğuran hadiselerin yaşanmış olması, Türkler ile Ermeniler arasında duygudaşlık kurulmasına ve karşılıklı insani tutum ve davranışlar sergilenmesine engel olmamalıdır.*" Tehcir merkezli geriye doğru bir tarih anlayışı benimsendiğinde, birbirini tahkir eden iki kolektif bilincin oluşması kaçınılmazdır. Böylesi iki kolektif bilincin sorgulanmasının zamanı gelmiştir, hatta bu konuda geç kalınmıştır.

Karşılıklı psikolojik bariyerlerin aşılması ve "adil hafıza"nın inşası yolunda aydınlar ve siyasetçiler üzerlerine düşenleri yaparlarsa yeni ve belki de daha köklü bir barış dönemi önümüzde durmaktadır. Aksi takdirde statükodan beslenen sektörden rant sağlayanlara mahkûm olmak her iki taraf için de kaçınılmazdır.

Türkiye ve Ermenistan arasında protokoller süreciyle Türkiye ile Ermenistan arasında iyi komşuluk ilişkilerinin tesis edilmesi, iki millet arasında geçmiş acılara dayalı istismar ortamının ortadan kaldırılması ve Azerbaycan'ın toprak bütünlüğüne sadık kalınarak iki ülke arasındaki sorunların çözümü hedeflenmiş, aynı zamanda soykırım iddialarını araştırmak üzere ortak bir komisyonun kurulması öngörülmüştür.

Açılım sürecindeki hedef elbetteki sadece Türkiye-Ermenistan sınırının açılması değil Kafkaslarda barışın önünü açacak bir konjonktürün oluşması olmalıdır. Bu çerçevede, (1) Türkiye-Ermenistan ilişkileri, (2) Güney Kafkasya'da barış ve istikrar ortamı (3) Dünyanın neresinde olursa olsunlar Türk-Ermeni ilişkileri büyük

⁶ *Documents Diplomatiques, Affaires Arméniennes, Projets de Réformes Dans L'empire Ottoman (1893-1897)*, (Paris: 1897), *Sarı Kitap*, s. 10; zikredilen yer: Münir Süreyya Bey, *Ermeni Meselesi'nin Siyasi Tarihçesi (1877-1914)*, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, (Ankara: 2001), s. 23.

önem taşımaktadır. Bu üç ayağın birbirine zarar vermeyecek bir şekilde paralel ilerlemesi sürecin selameti açısından önemlidir.

Los Angeles'ta, Paris'te, Moskova'da, nerede yaşıyorlarsa yaşasınlar Türklerle Ermeniler arasındaki meselenin ortak bir zemine kavuşturulması gerekmektedir. Bu çerçevede Türkiye diasporadaki Ermenilerle temasa geçmek istediğini sıklıkla ifade etmektedir. Türkiye diasporadaki Ermenileri homojen bir kitle olarak görmemektedir. Hrant Dink'in vefatından sonra diasporadan gelip cenazeye katılan öncü isimlerin Türk halkının Dink'e sahip çıkmasından duydukları hissiyatı ifade ettiklerine bizzat şahit olduğumu söylemek isterim. Bu bağlamda yalnızca yurt dışındaki Türkler değil, Anadolu'dan göç eden tüm topluluklara bizim diasporamız gözüyle bakıyoruz. Yurtdışı ziyaretlerinde açılım sürecini destekleyen diaspora mensuplarıyla yaptığım görüşmeler de bu amaca hizmet etmektedir.

Zihinlerdeki imajların değişmesi açısından diyalog kanallarının sürekli açık tutulması büyük önem taşımaktadır. Başbakanımız Sayın Recep Tayyip Erdoğan'ın 1915 taziye mesajı bu yolda atılmış cesur bir adımdır. İnanıyorum ki benzeri cesur adımlar Ermenistan ve Ermeni diasporası tarafından da atılacak, Türk-Ermeni ilişkileri yepyeni bir döneme gerecektir. Başbakan Erdoğan'ın taziye mesajı konjonktürel bir adım olarak görülmemelidir. Mesaj, bir zihniyet ve hafıza dönüşümünün başlangıcı olarak görülmelidir, zira bu sadece bir taziye sunumu değil, sürdürülebilir barış çerçevesinde ortak bir gelecek için tüm taraflara yapılmış samimi bir çağrıdır.